

■ Aydan UMUDOVA

Türkiyə ədəbiyyatı tarixinin diqqətəlayiq mərhələlərindən biri olan milli ədəbiyyat 1911-ci ildə Ömər Seyfəddin və məsləkdaşlarının Səlanikdə nəşr etdikləri "Gənc qələmlər" jurnalı ilə başlayıb, 1923-cü ildə cümhuriyyətin qurulmasına qədər fəaliyyət göstərən bir ədəbi cərəyandır. Əsasında Türkiyə türkcəsinin sadələşdirilməsi prinsipi olan milli ədəbiyyat Ziya Göyälpin bu hərəkata qoşulmasından sonra türkçülük düşüncəsi ilə daha da qüvvətlənmişdir.

Türkçülük - "Türk birliyi" prinsipi ilə hərəkat edib dünyadakı bütün türkləri milli düşüncə və duyğu ətrafında birləşdirməyi qarşısına məqsəd qoyan siyasi bir cərəyandır. İlk növbədə "Turancı" bir fikirle yer üzündəki bütün Türk irqini bir araya toplamaq hədəflənmişdir. Daha sonra bu məqsəd bir az daha kiçikləşdirilərək Anadolu və Orta Asiya türklərindən ibarət bir dövlət qurma istiqamətində inkişaf etmiş, lakin bütün bu səylər boşa çıxaraq "Anadolu türklüyü" ideyası aktualıq qazanmışdır.

Türk ədəbiyyatı tarixinin böyük türkçü-milliyətçi şəxsiyyəti olan Ziya Göyälp "Turan" adlı şeirində "Turançılıq" düşüncəsini belə ifadə etmişdir:

Məhmed Əmin Yurdaqlun "Türkcə şeirlər" kitabı və digər şeirləri ilə "türkçülük" axını ədəbiyyat sahəsinə keçdi. II Məşrutiyənin elanından sonra "Türk Dərnəyi" (1908), "Türk Yurdu" (1911), "Türk Ocağı" (1912) dərnəklərinin qurulması türkçülüyə əsaslanan "milliyətçilik" axınına bir tərəfdən siyasət, digər tərəfdən ədəbiyyat sahəsində inkişaf etdirdi.

1908-ci ildən sonra islamıyyətdən əvvəlki türk dili və ədəbiyyatı, türk tarixi, türk mədəniyyəti araşdırılmağa başlandı. Dövrün hökuməti də bu sahədə olan fəaliyyətləri dəstəklədi. Bu dövrdə sənətdə nüfuzu və yeri olan ayrı-ayrı şəxsiyyətlər qüvvətlənməkdə olan milli ədəbi hərəkatlara rəhbərlik edir, türk milliyətçiliyinin inkişaf etməsində mühüm rol oynayırdılar. 1911-ci ildə "Gənc qələmlər" məcmuəsində yeni dil qaydalarının hakimiyyəti ilə bağlı silsilə yazılar çap olunmağa başlandı.

İlk sanballı, problem səciyyəli məqalənin müəlliflərindən biri olan Ömər Seyfəddin ədəbiyyatda ərəb, fars və fransız sözlərinin işlədilməsinin əleyhinə çıxır, Türkiyə türkcəsinə ədəbi dilini gəlmə sözlərlə dolduran sənətkarları tənqid edir və bugünkü tələbin

dakı "İttihad və tərəqqi" partiyası da bu hərəkatı dəstəkləməsi nəticəsində milliyətçilik və türkçülük ideologiyası sürətlə inkişaf etmişdir.

Milliyətçiliyin dil və ədəbiyyatla əlaqəsi 1911-ci ildə Səlanikdə Ömər Seyfəddin və Əli Canibin başçılığı altında nəşr olunmağa başlayan "Gənc qələmlər" adlı jurnal ilə qurulmuşdur. "Milli ədəbiyyat" adı ilk dəfə "Gənc qələmlər" jurnalında istifadə olunmuşdur. Milli bir ədəbiyyat yaratmaq vəzifəsini üzərinə götürən jurnal, belə bir ədəbiyyat üçün ilk növbədə dilin milliləşdirilməsinin labüdlüyünü ortaya qoymuşdur. "Gənc qələmlər" in nümayəndələri jurnalın "Yeni lisan" başlıqlı məşhur ön yazısında dilin sadələşdirilərək Osmanlıcadan qurtarılması vacibliyi fikrini irəli sürmüşlər.

Bu hərəkatın başında gələn Ömər Seyfəddin ədəbiyyat ilə dili bir-birindən ayırmamışdır. Zamanın ədəbiyyatının milli olmamasına səbəb olaraq köhnə və qəliz tərkiblərlə zəngin olan bir dili-osmanlıca göstərmişdir. Lazımsız əcnəbi qaydaların dili xəstə etdiyi düşüncəsini irəli sürmüş və bu səbəbdən gənc ədəbiyyatçılara bu xəstə dildən uzaqlaşmağı tövsiyə etmişdir. Ömər Seyfəddin

dilə bir çox əsərə mövzu olmuşdur. 8. "Sənət xalq üçündür" prinsipinə əsaslanmışdır.

II məşrutiyədən sonra türk dili və tarixi ilə bağlı araşdırma və tədqiqatlar daha da gücləndi. Əhməd Hikmət və Məhmed Əmin Yurdaqlun kimi sənətkarların vətən və millət sevgisini göstərən əsərləri xüsusilə gənc alimlər arasında böyük bir həyəcan yaradı. Məhmed Əmin Yurdaqlun 1897-ci ildə türk-yunan müharibəsi zamanı yazdığı "Mən bir türkmən, dinim, cinsim uludur" mısrası ilə başlayan "Cəngə girdərkən" adlı şeiri böyük maraqla qarşılandı. Sənətkər daha sonra şeirlərini topladığı kitabına "Türkcə şeirlər" adını verməsi milliyətçi hissə və duyğuların bir göstəricisidir.

Bu proseslər milli bir ədəbiyyatın formalaşmasına zəmin yaratdı. 1908-ci ildə Yusif Akçura, Nəcib Əsim, Vələd Çələbi kimi yazıçılar tərəfindən "Türk dərnəyi", 1911-ci ildə Məhmed Əmin Yurdaqlun, Əhməd Hikmət, Ağaoğlu Əhməd və Yusif Akçuranın rəhbərliyi altında "Türk yurdu" dərnəyi quruldu. Bu ənənəni 1912-ci ildə Emin Bülənt və Həmdullah Sübhinin nəşr etdiyi "Türk ocağı" davam etdirdi.

1908-ci ildən sonra yaradılan bu dərnəklər və onlara aid mətbuat orqanları milliyətçiliyin siyasi bir cərəyanına çevrilməsində, dilin sadələşdirilməsində mühüm rol oynadı. Milliyətçilik hərəkatının ədəbiyyatda əks olunması "Gənc qələmlər" jurnalında özünü göstərdi. 1911-ci ildə Səlanikdə Ömər Seyfəddin və Əli Canib tərəfindən başlanılan dildə sadələşmə prosesi milli ədəbiyyatın yaranmasına böyük dəstək oldu.

İlk öncə Manastr, sonra Səlanikdə çıxan "Hüsn" və "Şeir" jurnalının baş redaktoru Əli Canib Yöntəm jurnalın adının "Gənc qələmlər" olaraq dəyişdirilməsi fikrini irəli sürdü.

Milli ədəbiyyat dövründə məqalə yazmaq daha da aktualıq qazandı. Ömər Seyfəddin, Əli Canib Yöntəm və Ziya Göyälp bu növlə milli duyğu və düşüncələri dilə gətirən yazılar yazdılar. Əli Canib Yöntəm ədəbiyyat tarixi mövzularında etdiyi çalışmaları ilə tanınmışdır. "Milli ədəbiyyat məsələləri" və "Cənab Bəylə münafiqşələr" adlı kitablarında topladığı məqalələrini "Türk yurdu" adlı jurnalda çap etdirmişdir.

Milli ədəbiyyat dövrü şeirlərində əruz və heca vəznini bərabər istifadə olunmasına baxmayaraq heca vəzninə daha çox üstünlük veriliirdi. Milli ədəbiyyatın nümayəndələri; sadə bir dil və heca vəznini milliyyətçilik mövzusunun əlverişli sahəsi kimi qəbul edən bu dövr, yeni türk ədəbiyyatının mühüm və əhəmiyyətli bir mərhələsini meydana gətirmişdir.

Milli ədəbiyyat şeiri deyildikdə ağıla ilk gələn "türkçülük, sadə dil, heca vəznini, milli motivlər"dir. Sadə bir dilin istifadə olunduğu şeir "vətən sevgisi və milliyətçilik", türkçü nəzm formasını xatırladan bəndlər və heca ölçüsü ilə yoğurulduğu üçün "milli ədəbiyyat şeiri ənənəsi"ni əks etdirməkdədir. Hekayələrdə mövzu olaraq Anadoluda yaşanan həyat həqiqətləri, xalqın yaşama və problemləri, tarixi hadisələr canlandırılmışdır.

Milli dövr romanlarında daha çox sosial mövzulara üstünlük verildi və "Yeni lisan" hərəkatının təsiri ilə sadə bir türkcədə qələmə alındı. Bu dövr romançıların orta qüsusiyyətləri, "cəmiyyətin və xalqın problemlərini işləmək, məmləkət və millət sevgisini romantik duyğularla təsvir etmək, milli dəyərlərə diqqət yetirmək"dir. Milli bir xüsusiyyət daşıyan romanlardakı mövzular, tip və xarakterlər türk millətinin həyatından, milli mücadilədən alınmışdır. Öncəki dövrlərdə İstanbul həyatı, mühiti ilə məhdudlaşan roman; bu dövrdə "məmləkət ədəbiyyatı" hərəkatının ilk nümunələrini vermiş, ilk dəfə həqiqi mənada Anadolu coğrafiyası və Anadolu insanı canlandırılmışdır. Xalid Ədib Adivar, Yaqub Qədiri Qaraosmanoğlu, Rəfiq Xalid Karay, Rəşad Nuri Güntəkin bu dövrün ən əsas romançılarıdır.

Türkiyə ədəbiyyatında türkçülük və milliyətçilik ideologiyası

Vətən; nə Türkiyədir Türklərə, nə Türkünstan, Vətən; böyük və müəbbət bir ölkədir: Turan!

Tənzimat dövründə Əhməd Vəfiq Paşa, Süleyman Paşa, Şəmsəddin Sami, Əli Süavi kimi yazıçılar türklərin Anadoluya gəlişindən öncəki tarix və mədəniyyət ilə bağlı araşdırmalar aparmış, hətta o illərdə türkçülük cərəyanının əsasını qoymuşdular. Türkçülüyn əsaslarından olan türk dili və mədəniyyəti ilə bağlı ilk işlər tənzimat dövründə başlandı. İbrahim Şinasi, Namiq Kamal və Ziya Paşanın dilin sadələşdirməsi cəhdləri bunun ilk nümunələridir.

Türkçülük düşüncəsini sosioloji bir anlayışla sistemləşdirib məlum prinsiplərlə əlaqələndirən isə türkçü-milliyətçi gair Ziya Göyälpdır.

"Türkçülük və milliyətçilik" cərəyanı Balkan müharibəsi ilə bərabər "Osmanlıçılıq" düşüncəsinin əhəmiyyətini itirməsi, ərəb və digər türk olmayan milli azlıqların Osmanlı imperiyasından ayrılmağa çalışması nəticəsində yaranmışdır. Müxtəlif ərəzələrə səpələnmiş türkləri "Türk" kimliyi altında bir araya toplamaq, türklərdən ibarət böyük bir dövlət qurmaq, "Türk birliyi" düşüncəsindən hərəkat edərək dil, din, vətən və torpaq birliyini qoruyub saxlamaq türkçü-milliyətçi şəxsiyyətlərin əsas məqsədi olmuşdur.

Tənzimatdan sonra, imperatorluğun düşdüyü böhranlı vəziyyətdən xilas olması və yenidən köhnə gücünə qovuşa bilməsi üçün bəzi siyasi görüşlər irəli sürülmüşdür. Bu görüşlərin ən əhəmiyyətliləri: Mədəniyyətçilik, Osmanlıçılıq, İslam birliyi (İttihadi İslam) fikirləri idi. Düşüncə tərzinə hakim bu üç siyasi sistem 1908-ci ildə yeni II Məşrutiyənin qəbuluna qədər davam etdi. II Məşrutiyənin elanından sonra bu görüşlərə türkçülüynü əsas alan "milliyətçilik" fikri də əlavə olundu.

Türkçülük axını xüsusilə tənzimat ədəbiyyatçılarından olan Əli Süavi, Əhməd Vəfiq Paşa, Süleyman Paşa və Şəmsəddin Saminin fəaliyyətləri ilə elmi şəkildə inkişaf etmişdir. Bursalı Məhmed Tahir bəyin, Vələd Çələbi və Nəcib Asimin yazıları sayəsində isə bu düşüncə əhatə dairəsini daha da genişləndirdi.

mahiyyətinin nədən ibarət olmasını açıqlayırdı:

"İndi yeni bir həyata, yeni bir intibah dövrünə girən türklərə yeni, təbii bir dil, yeni öz dilləri lazımdır. Milli bir ədəbiyyat yaratmaq üçün əvvəla milli bir dil lazımdır. Köhnə dil xəstədir və bu xəstəliyin səbəbi də içindəki lazımsız və əcnəbi qaydalardır".

"Gənc qələmlər" məcmuəsi ətrafına toplaşan mütəfəkkir şəxsiyyətlər yeni fikirlər irəli sürərkən beş xüsusi məddə ilə çıxış edir və yazılı dil qaydaları ilə yanaşı, şifahi danışq dilinin İstanbul türkcəsi olmasını tələb edirdilər. Bütün bunlardan sonra ədəbiyyatda yeni bir nəfəs və dirçəliş başlandı. Ömər Seyfəddin, Əli Canib, Ziya Göyälp, Məhmed Fuad Köprülü, Məhmed Akif Ərsoy və s. sənətkarlar sayəsində türk ədəbiyyatında milli ədəbi cərəyan formalaşdı.

Milli ədəbiyyat dövründə türkçülər ilk olaraq 1908-cil ildə "Türk dərnəyi" adı altında bir dərnək qurdular. Qurucuları arasında Yusif Akçuraoğlu, Əhməd Midhət Əfəndi, Nəcib Asim, Rza Tofiq Bölükbaşı kimi simaların olduğu dərnək, 1911-ci ildə eyni adla bir jurnal nəşr etdi. Bu jurnalın ilk sayında "Türk dərnəyi bəyənəməsi" başlığı altında dilin sadələşdirilməsi üçün lazım olan məddələr açıqlandı:

1. Osmanlı türkcəsinin bütün Osmanlılar arasında istifadə olunan bir dil olma bilməsi üçün türk dilinin bütün xüsusiyyətləri, keçid dövrü araşdırılacaqdır.

2. Dildəki ərəb-farsca kəlmələr atılmayacaq və bu sözlərin türkcə qarşılıqları istifadə olunacaqdır.

3. Rəsmi yazışmalarda, elan və lövhələrdə xalqın asanlıqla başa düşəcəyi bir türkcənin istifadə olunması hökumətdən xahiş ediləcək.

Bu düşüncələr istənilən formada həyata keçirilə bilməmişdir. Lakin daha sonra dildə sadələşmə üçün bir addım olduğu açıq-aşkar görülməkdədir. 1911-ci ildə Məhmed Əmin Yurdaqlun rəhbərliyi ilə "Türk yurdu" dərnəyi quruldu. Bu dərnək də öz adı ilə bir jurnal nəşr etdi. Daha sonra da ən uzun müddət fəaliyyət göstərən, Türkiyədə milliyətçiliyin inkişafında ən təsirli dərnək olan "Türk ocağı" quruldu. Ayrıca "Xalqa doqru" (1913) adlı xalqa daha yaxın olmaq məqsədi güdən bir jurnal nəşr olundu. İqtidar

dinə görə milli bir ədəbiyyatı yalnız bu dildən uzaqlaşan ədəbiyyatçılar yarada bilər. Ayrıca ədəbiyyatın mövzusunun da xalqın yaşayışından, həyatından alınması vacibliyini bildirmişdir. Çünki tənzimata qədər İrannın təqlidçisi olan türk ədəbiyyatı, tənzimatdan sonra da Qərbin təqlidçisi olmuşdur. Artıq bütün bunlardan qurtulmaq, yaradıcı mərhələyə qədəm qoymaq və türk xalqının yaşayışına yönəlmək lazımdır.

"Gənc qələmlər" 1912-ci ildə bağlanmış və bu ədəbi topluluğun nümayəndələri isə İstanbula qayıtmış, orada milli ədəbiyyat hərəkatını "Türk yurdu" kimi digər milliyətçi jurnallardakı yazıları ilə davam etdirmişlər.

1911-ci ildə "Gənc qələmlər" jurnalının nümayəndələri tərəfindən başlanılan "Yeni lisan" hərəkatı inkişaf edərək "Milli ədəbiyyat axını"ni formalaşdırmışdır. Milli bir dil və ədəbiyyatın yaranmasını əsas hesab edən bu dövr, yeni türk ədəbiyyatının mühüm və əhəmiyyətli bir mərhələsini meydana gətirmişdir.

Milli ədəbiyyat adını almış bu dövrün əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Şifahi dilin yazı dilinə çevrilməsi düşüncəsi zamanın yazıçıları tərəfindən mənimşənilmiş, beləcə osmanlıcadan türkcəyə qayıdılıb.

2. Şeirdə xalq ədəbiyyatı nəzm formalarından faydalanılmış, əruz vəznindən heca vəzninə keçilmişdir.

3. Xalqın həyatı ədəbi əsərlərə mövzu olaraq seçilmişdir. O zamana qədər hadisələrin baş verdiyi yer həmişə İstanbul ikən, yazıçılar artıq İstanbul xaricinə, xüsusilə də Anadoluya üz tutmağa başladılar, əsərlərində Anadolu xalqına və coğrafiyasına geniş yer vermişdilər.

4. Ayrıca türk tarixi və adət-ənənələri də yenidən canlandırılmaya başlandı.

5. Roman və hekayələrdə Anadoluya istiqamətlənmək ilə yanaşı "məmləkət ədəbiyyatı" formalaşmış və yurd, vətən problemləri qələmə alınmışdır.

6. Roman və hekayələrdə realizm cərəyanının təsiri görüldərkən, şeirlər romantik bir duyğu ilə yazılırdı.

7. Dövrün ən mühüm hadisəsi kimi qəbul olunan Qurtuluş savaşları ədəbiyyatçılara da təsir etmiş, milli müca